

مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت

زهرا ویسی نژاد^۱

چکیده

مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت یکی از موضوعات مهم و مورد بحث در علوم دینی می باشد. پدر و مادر از مهم ترین افرادی هستند که بر گردن انسان ها حق داشته و در تمام مکاتب الهی و به ویژه دین مقدس اسلام بر احسان به والدین و مراقبت از آنان تأکید شده و توصیه شده که جز در مواردی مانند شرک به خدا و رفتارهای گناه آلود تلاش در جلب رضایت آنان شود؛ بنابراین، رنجیده شدن پدر و مادر از گفتار و رفتار فرزند را می توان معیاری برای حقوقی دانست که رعایتش لازم است؛ اگر فرزندی با گفتار و رفتار خود پدر و مادرش را بیازارد، سبب عاق شدنش را فراهم کرده است؛ براین اساس ضروری بوده که به چنین بحثی پرداخته شود و هدف در آن تبیین مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت می باشد که به صورت کتابخانه ای گردآوری شده است. یافته های تحقیق نشانگر آن است که احسان و مراعات پدر و مادر، در سطح توحید و نفی شرک و عبادت و پرستش و شکر نعمت های الهی می باشد، لذا به روشنی این مطلب را ثابت می کند که عدم رعایت حق آنان، بزرگ ترین گناه پس از شرک به خداوند است و در ردیف گناهان کبیره می باشد.

کلیدواژه ها: احسان، فرزند، والدین.

^۱ سطح ۲، مدرسه علمیه امام جعفر صادق (علیه السلام)، www.zahravaisinejad@gmail.com.

مقدمه

خداوند در کنار دستور به پرستش خودش و نهی از شرک به خدای متعال و عبادت او، اطاعت و احسان نسبت به والدین را قرار داده که این موضوع نشان می‌دهد؛ همچنان که انسان باید نسبت به پدر و مادر خود وظایفی را انجام دهد، باید به این امر هم توجه داشته باشد که خداوند خواسته است این حق پدر و مادر بر حقی که فرزند بر والدین دارد، پیشی بگیرد و هر انسانی نسبت به پدر و مادرش باید خودش را پایین‌تر و در انجام حقوق و وظایف جدی‌تر ببیند. از آنجایی که عدم احترام و احسان به والدین ممکن است باعث عاقبت آن‌ها شود که آثار فراوانی را برای آن‌ها در زندگی دنیوی و اخروی به دنبال دارد، لذا ضروری بوده که به چنین بحثی پرداخته شود.

با توجه به اینکه احسان به والدین آثار مثبت فراوانی برای اولاد دارد و در مقابل آن حقوق والدین آثار منفی در زندگی فردی انسان دارد، لذا هدف در این مقاله تبیین مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت می‌باشد.

در رابطه با پیشینه موضوع می‌توان گفت که لزوم نیکی و احسان به والدین، اختصاص به شریعت اسلام ندارد، بلکه در طول تاریخ و در شرایع آسمانی همواره مورد تأکید قرار گرفته است.

در مورد موضوع حاضر تحقیقات فراوانی صورت گرفته است از جمله کتاب «دعا و نیکی به والدین در قرآن و حدیث» نوشته «محمدباقر قاسمی» که نویسنده در آن از مهمترین حقوق والدین سخن گفته و کتاب «و بالوالدین احسانا» به پدر و مادر خود نیکی کنید» نوشته «جمشید فهم فام» که مؤلف در آن به بیان اهمیت احسان به والدین و عواقب عاق والدین شدن، پرداخته و کتاب «احترام به والدین از منظر قرآن و اهل بیت» نوشته «فاطمه شفیعی راد» که در آن آثار احسان و نیکی به والدین تبیین گردیده است.

با توجه به مقدمه فوق مهمترین سؤالی که در تحقیق حاضر باید بدان پاسخ داد عبارت است: مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت را تبیین نمایید؟

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- احسان

واژه «احسان» از ریشه «حُسْن» است و ابن فارس، درباره معنی آن می نویسد: «الحاء و السين و النون، اصل واحد، فالْحُسْن ضد الْقُبْح»؛ این واژه ریشه تک معنایی دارد و مخالف زشتی است.^۱

۱-۲- فرزند

«فرزند» در لغت به معنای «ولد، نسل، پسر و دختر هر دو را گویند»^۲ و در اصطلاح به معنای «بچه و آنکه از دیگری زاده شده است، یعنی عبارتی است برای منسوب نمودن بچه به پدر و مادر»^۳

۱-۳- والدین

در لغت مراد از والدین، پدر و مادر است.^۴ همچنین والدین به سرپرست فرزند یا فرزندان هم گفته می شود که می توانند والدین بیولوژیکی (طبیعی) یا پدر و مادر خوانده فرزند باشند.^۵

^۱ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۵۷.

^۲ دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱۲، ص ۱۱۵۳.

^۳ فرحزاد، تربیت فرزند، ص ۵۴.

^۴ معین، فرهنگ فارسی، ج ۴، ص ۴۹۶۶.

^۵ Wikipedia.org، والدین

۲- مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت

احسان به والدین از مهم‌ترین مسائلی است که در قرآن و سنت مورد تأکید قرار گرفته است. این مفهوم در قرآن کریم و در روایات پیامبر اسلام و اهل بیت به شدت مورد توجه قرار دارد. در ادامه به برخی از مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت اشاره می‌کنیم:

۲-۱-۱- احترام کامل در گفتار و رفتار

احسان به والدین یکی از اصول بنیادین در آموزه‌های اسلامی است و احترام به والدین به عنوان یک تکلیف و ارزش اخلاقی شناخته می‌شود. این اصل نه تنها به عنوان یک دستور دینی، بلکه به عنوان یک فضیلت انسانی در نظر گرفته می‌شود و در تمام جوامع بشری مورد تأکید قرار می‌گیرد. احترام به والدین به معنای شناخت و شناسایی مقام و منزلت آن‌ها، عمل به دستورات و توصیه‌هایشان به‌ویژه در دوران سالمندی و بیماری و رفتار با آنان با نرمش و محبت است.

احترام به والدین در واقع به معنای درک عمق فداکاری‌ها و زحمات آن‌ها در طول زندگی است. والدین، در دوران کودکی و نوجوانی، تلاش‌های زیادی برای تربیت و تأمین رفاه فرزندان خود انجام می‌دهند. آن‌ها شب‌ها بیدار می‌مانند، با سختی کار می‌کنند و حتی از نیازهای خود چشم‌پوشی می‌کنند تا فرزندان‌شان به بهترین شکل ممکن رشد کنند. بنابراین، به‌جا و شایسته است که فرزندان در مقام بزرگسالی و استقلال، نسبت به این زحمات قدردانی و احترام نشان دهند.^۱

احترام به والدین می‌تواند در اشکال مختلفی بروز کند. به عنوان نمونه، رفتار توأم با محبت و ادب در گفتگوها، انجام کارهای روزمره به منظور کمک به آن‌ها و تحمل مشکلات و سختی‌ها در ارتباط با آن‌ها از مهم‌ترین مصادیق احترام به والدین هستند. فرزندان باید با کلامی نرم و محبت‌آمیز با والدین خود

^۱ عیسی زاده، رفتار با پدر و مادر براساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت (ع)، ص ۶۲.

صحبت کنند و در زمان‌هایی که احساس می‌کنند والدین در حال اشتباه هستند، به شیوه‌ای مؤدبانه و دل‌سوزانه نظرات خود را بیان کنند.^۱

علاوه بر این در هنگام تعامل با والدین، لازم است فرزندان به احساسات و نیازهای عاطفی آن‌ها توجه کنند. در بسیاری از موارد، والدین در شرایطی قرار می‌گیرند که نیاز به حمایت عاطفی و معنوی دارند. فرزندان باید به عنوان منبع حمایت، در کنار آن‌ها باشند و همواره حس امنیت و محبت را در خانه فراهم کنند. احترام به والدین همچنین شامل حفظ ارتباط با آن‌ها و صرف وقت با آن‌هاست. زمان صرف‌شده با والدین، نه تنها فرصتی برای ایجاد مصاحبت و گفتگوی مؤثر فراهم می‌آورد، بلکه احساس تعلق و مادرزادی بودن را نیز قوت می‌بخشد. فرزندان باید بدانند که والدین نیز به معاشرت و تعامل عاطفی احتیاج دارند و باید این نیاز را برآورده کنند.^۲

در نهایت، رفتار با والدین به عنوان یک فریضه و عمل صالح در نظر گرفته می‌شود. این احترام نه تنها در دین، بلکه در تمام فرهنگ‌ها و ملل دنیا احیا شده و برای نسل‌های آینده به عنوان یک الگو و نمود فرهنگ صحیح خانواده و جامعه تعمیم داده شده است. احترام به والدین، نه تنها موجب رضایت الهی می‌شود، بلکه موجب تقویت روابط خانوادگی و ایجاد جامعه‌ای سالم و منسجم می‌گردد.

«وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» و پروردگارت فرمان داده است که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.^۳ این آیه به صراحت بر اهمیت احسان به والدین تأکید می‌کند و در کنار واجب‌ترین فریضه یعنی عبادت خداوند ذکر شده است. به این معنا که پس از شناخت و عبادت خدای یگانه، احسان به والدین از ارکان مهم زندگی انسانی به حساب می‌آید. این امر از این نظر حائز اهمیت است که خداوند در فرهنگ اسلامی، والدین را به عنوان مظهر رحمت و محبت در زندگی فرزندان می‌شمارد و در حقیقت، احترام به والدین به معنای قدردانی از زحمات آن‌ها و تلاش برای رفاه خانواده است. تفسیر این آیه بیانگر این است که خداوند بر ما واجب کرده است که نه تنها به والدین خود احترام بگذاریم، بلکه حتی در مواردی که در موردی از ما مخالف خواسته یا نظر آن‌ها قرار داریم،

^۱ عیسی زاده، رفتار با پدر و مادر براساس آموزه های قرآن و اهل بیت (ع)، ص ۷۶.

^۲ همان.

^۳ اسراء، ۲۳.

امام رضا (علیه السلام) نیز در این مورد می‌فرماید: «نیکی به والدین واجب است؛ گرچه مشرک باشند، ولی در معصیت خدا نباید آنان را اطاعت کرد.»^۱

۲-۷- تواضع و فروتنی در برابر والدین

یکی از بارزترین مصادیق احسان و نیکی به والدین، فروتنی و تواضع در برابر ایشان است. تواضع در برابر والدین باید به گونه ای باشد که آنها این فروتنی و خضوع را در فرزند به روشنی ببینند. خضوع در برابر والدین چنان ارزش و اهمیت دارد که خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «و اخفض جناح الذل من الرحمه»^۲ «و همیشه پر و بال تواضع و تکریم را با کمال مهربانی نزدشان بگستران...»^۳ این آیه به تواضع و فروتنی در مقابل والدین دستور می‌دهد. «خفض جناح» به معنای پر و بال گستردن این مفهوم را می‌رساند که برای پدر و مادر تواضع کن؛ تواضعی که ناشی از رحمت و مهربانی تو است.

به گفته لغت شناسان، تواضع دو گونه است؛ گاهی تواضع، انسان را پست می‌کند؛ مانند تواضع در برابر مستکبران و گردنکشان، گاهی نیز انسان را بالا می‌برد؛ مانند تواضع در برابر مؤمنان، پدر، مادر و معلم. در چنین مواردی، تواضع را «خفض جناح» می‌گویند.^۴

واژه «ذل» نیز در آیه، به معنای نرمی و تسلیم است و زمانی به کار می‌رود که امری از روی قهر و غلبه بر کسی وارد شود. گویا انسان، خود را در برابر پدر و مادر، مقهور و مغلوب می‌بیند و با اینکه آن‌ها به او نیازمندند، مانند برده یا اسیری در برابر آنان با تواضع و فروتنی او امرشان را اطاعت می‌کند.^۴ به هر حال، تواضع به پدر و مادر باید از رحمت و عواطف قلبی و عمل به فرایض الهی نشأت گرفته باشد، نه از روی کراهت و اجبار و ترس و نیاز.

همچنین لفظ «اخفض» همراه «ذل» آمده و هر دو به معنای نرمش و فروتنی با پدر و مادر است و تکرار دو کلمه هم معنا نشانه تأکید است؛ یعنی انسان باید در معاشرت و گفتگو با پدر و مادر به گونه

^۱ صدوق، عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۲۴. ۱۳۷۸ ش،

^۲ اسراء، ۲۴.

^۳ طریحی، مجمع البحرین، ج ۵، ص ۳.

^۴ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ج ۱، ص ۳۳۰.

ای رفتار کند که تواضع و خضوع او را احساس کنند و بفهمند که او خود را در برابر ایشان ملایم و خوار می دارد و نسبت به آنان، مهر و رحمت دارد؛ این تعبیر کنایه از مبالغه در تواضع و خضوع زبانی و عملی است.^۱ در روایات، عبارت «جناح الذل»، نگاه با رأفت و رحمت و دوری از نگاه های تیز و تند و بلند نکردن صدا و بالا نبردن دست و پیش نیفتادن از آنان معنا شده است.

آیات، مؤید این نکته اند که فرزندان در دوران پیری والدین باید در برخورد با ایشان، صبر و بردباری پیشه کنند و بیش از پیش بر مهربانی و عطوفت خود با ایشان بیفزایند؛ چرا که آنها به دلیل شرایط این دوره، مانند از دست رفتن توان جسمی و فکری، ممکن است رفتار و یا گفتاری از خود بروز دهند که تحمل آن برای فرزندان جوان، سخت باشد و یا ممکن است نیاز به نگهداری داشته باشند. در چنین شرایطی، فرزندان باید هرچه بیشتر در رعایت احوال آنها بکوشند. بنابراین مصداق تواضع در این آیه، طبق فرمایش امام صادق (علیه السلام) چنین بیان شده است: «لا تملأ عینیک من النظر الیهما الا برحمه و رقه و لا ترفع صوتک فوق اصواتهما و لا یدیک فوق ایدیہما و لا تتقدم قدامہما» «چشم هایت را جز از روی دلسوزی و مهربانی با پدر و مادر خیره مکن و صدایت را بلندتر از صدای آنها نکن، دست هایت را بالای دست های آنها مبر و جلوتر از آنان راه مرو.»^۲

^۱ طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۳، ص ۸۱.

^۲ مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۷۹.

نتیجه

موضوع مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت از جمله موضوعات مهم و مورد بحث در حوزه‌های دینی می‌باشد. احترام و احسان به پدر و مادر یکی از راه‌های قدرشناسی از زحمات و فداکاری‌های آنان است که مورد تأیید هر انسان عاقلی است و در مقابل، عدم احسان و نیکی و همچنین بی‌حرمتی به آنان، مورد سرزنش و توبیخ هر انسان منصفی است.

از آنجایی که سرپیچی از فرمان پدر و مادر و آزرده شدن آن‌ها، گناهی است که هم در این دنیا و هم در آخرت گریبان‌گیر انسان می‌باشد، لذا ضروری بوده به این بحث پرداخته شود.

پدر و مادر به خاطر سختی‌هایی که برای تربیت فرزندان خود متحمل می‌شوند، مستحق حقوقی هستند که جایگاه آن‌ها را در نزد سایر اعضای خانواده نشان می‌دهد. در آموزه‌های دینی، بر اهمیت ارتباط خوب با والدین و احترام به آن‌ها تأکید زیادی شده است. این ارتباط نه تنها موجب رضایت خداوند می‌شود، بلکه برکات زیادی در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی به همراه دارد، لذا هدف در این مقاله تبیین احسان به والدین از منظر قرآن بوده است.

حاصل آنکه اگر کسی بخواهد سعادت دنیوی و اخروی را بدست آورد و رضایت خداوند متعال را حاصل کند باید پدر و مادر خود را راضی نگه دارد که اگر پدر و مادر شخص از فرزندان خود راضی باشند، هم سعادت دنیا را بدست آورده و هم سعادت آخرت را همراه با رضایت پروردگار متعال بدست می‌آورد و یک دعای پدر و مادر در حق فرزندان؛ زندگی فرزند را بیمه می‌کند، کما اینکه یک نفرین پدر و مادر در حق فرزند یا فرزندان زندگی آن‌ها را از بین می‌برد و در آخرت جزء زیانکاران و خسران خواهد بود. بر همین اساس در مقاله حاضر به تبیین مصادیق احسان به والدین از منظر قرآن و سنت از جمله وجوب احسان و رعایت ادب و ملاطفت با والدین، احسان و خدمتگذاری به والدین، فرمانبرداری و اطاعت از والدین، انفاق به والدین، احترام در گفتار و رفتار، تواضع و فروتنی و ... پرداخته شد.

به نظر می‌رسد احسان به والدین کلید موفقیت، آرامش و برکات در زندگی دنیاست.

منابع و مأخذ

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

الف) کتب فارسی

- ۱- جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، جلد ۱۰، قم: اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۵ ش.
 - ۲- خطیب شهیدی، کامبیز، احسان به پدر و مادر در قرآن، تهران: کانون علوم خطیب، چاپ اول، ۱۳۷۸ ش
 - ۳- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۱۲، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ش.
 - ۴- شفیعی راد، فاطمه، احترام به والدین از منظر قرآن و اهل بیت، تربیت حیدریه: چشم انداز قطب، چاپ اول، ۱۳۸۹ ش.
 - ۵- صفایی حائری، علی، دعا برای والدین از منظر قرآن و حدیث، قم: دارالحدیث، چاپ نهم، ۱۳۹۰ ش.
 - ۶- عابدی، مرتضی، حقوق والدین، قم: معصومین، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
 - ۷- عیسی زاده، عیسی، رفتار با پدر و مادر براساس آموزه های قرآن و اهل بیت (ع)، تهران: دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۴ ش.
 - ۸- فرحزاد، حبیب الله، تربیت فرزند، قم: نشر عطش، چاپ اول، ۱۳۹۵ ش.
 - ۹- فهم فام، جمشید، "و بالوالدین احسانا" به پدر و مادر خود نیکی کنید، بناب: پارلاق قلم، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.
 - ۱۰- قاسمی، محمدباقر، دعا و نیکی به والدین در قرآن و حدیث، قم: دارالعرفان، چاپ دوم، ۱۳۹۷ ش.
 - ۱۱- معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد ۴، تهران: امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۶۷ ش.
- ب) کتب عربی
- ۱۲- ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، جلد ۲، بیروت: دارالفکر، چاپ سوم، ۱۳۵۸ ش.

۱۳- راجب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، جلد ۱، بیروت: دارالقلم، چاپ چهارم، ۱۴۱۶ ق.

۱۴- صدوق، محمد بن علی، عیون اخبار الرضا، جلد ۲، تهران: نشر جهان، چاپ نهم، ۱۳۷۸ ش.

۱۵- طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد ۴ و ۱۳ و ۱۶، قم: جامعه المدرسین، چاپ دوم، ۱۴۱۷ ق.

۱۶- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، جلد ۳، تهران: دانشگاه تهران، چاپ نهم، ۱۳۷۷ ق.

۱۷- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، جلد ۵، تهران: کتابفروشی مرتضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۵ ق.

۱۸- فخررازی، ابو عبدالله محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، جلد ۲۲، بیروت: داراحیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۲۰ ق.

۱۹- فیض کاشانی، محمدحسین، الوافی، جلد ۵، اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.

۲۰- قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، جلد ۱، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۱ ق.

۲۱- متقی الہندی، علاءالدین، کنز العمال، جلد ۱۶، بیروت: مؤسسہ الرسالہ، چاپ نهم، ۱۴۰۹ ق.

۲۲- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، جلد ۷۴، بیروت: داراحیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ق.

۲۳- _____، مرآت العقول فی شرح اخبار آل الرسول، جلد ۱۰، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۴۰۴ ق.

۲۴- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، جلد ۱۳، قم: دارالحديث، چاپ پانزدهم، ۱۴۰۷ ق.

۲۵- مغنیه، محمدجواد، تفسیر کاشف، جلد ۱، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم، ۱۴۲۴ ق.

۲۶- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، جلد ۱۲ و ۱۷، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ نهم، ۱۳۷۴ ش.

(ج)سایت

۲۷- Wikipedia.org، والدین.